

УДК 332.3:504.054

С. П. Ігнацевич,
аспірант, науковий співробітник, Інститут агроекології та природокористування НААН

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗЕМЛЕОХОРОННИХ ЗАХОДІВ У СИСТЕМІ СТРАХУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ РИЗИКІВ

S. Ignatsevich,
Postgraduate Student, Research Officer, Institute of Agroecology and environmental management NAAS

FINANCIAL AND ECONOMIC SUPPORT OF LAND PROTECTION MEASURES IN THE SYSTEM OF ENVIRONMENTAL RISKS INSURANCE

Сучасний еколого-економічний механізм регулювання рівня забруднення ґрунтів потребує удосконалення, оскільки попри наявність штрафних санкцій за порушення екологічних нормативів та методів економічного стимулювання суб'єктів господарювання, стан земельних ресурсів сільськогосподарського призначення на території України продовжує погіршуватись.

Відповідальність за стан та належне використання землі покладено на власника, водночас як реальний вплив на землю здійснює землекористувач, що зумовлює потребу власника бути застрахованим від того, що його засоби праці використовуватимуться неналежним чином.

У статті запропоновано застосування системи страхування екологічних ризиків для забезпечення фінансування землеохоронних заходів. Наведено переваги такої системи у порівнянні з сучасними заходами економічного стимулювання, сформовано модель функціонування інструменту страхування екологічних ризиків та наведено алгоритм запровадження такої системи в господарську діяльність вітчизняних підприємств.

Система страхування екологічних ризиків дасть змогу вирішити низку нагальних питань, пов'язаних з пошуком джерел фінансування реалізації землеохоронних заходів, забезпеченню виконання принципів землекористування та забезпечення сталого розвитку сільськогосподарської галузі.

The modern ecological and economic mechanism of soil contamination regulation needs to be improved, because the penalties for violating environmental norms and methods of economic stimulation are not quite effective, and the state of land resources in Ukraine continues to deteriorate.

The responsibility for the land state and proper use of land resources remains with the owner, while the land users made the real impact on the land. It determines the need for the owner to insure their responsibility from improperly land use.

The article proposes the application of environmental risks insurance system to ensure the financing of land protection measures. Defined the advantages of this system in comparison with modern measures of economic stimulation, described the model of the functioning of environmental risks insurance system and algorithm of introduction of this system into the economic activity of domestic enterprises.

The environmental risks insurance system enable to solve urgent issues related to the search for sources of land protection measures financing, ensuring the implementation of land use principles and ensuring the sustainable development of the agricultural sector.

Ключові слова: земельні ресурси, ґрунти, забруднення, страхування, еколого-економічний механізм, збалансоване землекористування.

Key words: land resources, soils, pollution, insurance, ecological-economic mechanism, balanced land use.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Забезпечення прийняттого рівня здійснення господарської діяльності неодмінно пов'язана з багатьма ризиками (економічними, екологічними, соціальними, політичними, логістичними, виробничими тощо). І чим довшим в часовому вимірі є виробничий цикл, тим більше значення мають ті, чи інші ризики для результатів діяльності суб'єктів господарювання.

Для сільськогосподарської галузі особливе значення має вплив екологічних ризиків на виробничий процес, оскільки якість сільськогосподарської продукції є визначальним показником діяльності суб'єктів господарювання в агросфері. Відсутність екологічної збалансованості змушує вітчизняних сільгоспвиробників збільшувати рентабельність виробництва екстенсивними методами, подекуди нехтуючи

організацією процесом впровадження землеохоронних заходів, що призводить до погіршення агрохімічних показників ґрунтів і, як наслідок, якості сільськогосподарської продукції.

Сучасний еколого-економічний механізм регулювання рівня забруднення ґрунтів потребує удосконалення, і насамперед ці удосконалення повинні стосуватися інструментів економічного стимулювання суб'єктів господарювання до здійснення землеохоронних заходів, тому що чинні інструменти вже не відповідають сучасним умовам господарювання на тому рівні, який дає змогу забезпечити збалансоване землекористування на території нашої країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Фінансово-економічне регулювання системи забезпечення збалансованого землекористування розглядали в своїх працях Д.С. Добряк, Т.О. Євсюков, М.І. Задуляк, О.І. Гуторов [1], А.Г. Мартин, О.І. Шкуратов, М.А. Хвесик [2] та інші.

Проте на сьогодні недостатньо дослідженим залишається питання страхування екологічних ризиків в системі забезпечення землеохоронних заходів в якості ефективного інструменту забезпечення збалансованого землекористування.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних підходів щодо підвищення ефективності використання системи екологічного страхування для організації фінансово-економічного забезпечення землеохоронних заходів в рамках виробничої діяльності сільськогосподарських суб'єктів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У процесі використання земельних ресурсів суб'єкти господарювання вступають у фінансові відносини, що виникають між постачальниками, покупцями, державними органами та іншими економічними суб'єктами, завдяки чому відбувається реалізація функціонування еколого-економічного механізму землекористування. Фінансові відносини реалізуються через систему організаційно-економічних зв'язків, через які відбувається рух матеріально-фінансових ресурсів між суб'єктами. Серед усіх фінансових потоків можна виділити вхідні (доходи) і вихідні (витрати). Коли фінансових ресурсів більше надходить до суб'єкта господарювання, ніж ним витрачається, то підприєм-

ство отримує прибуток, оскільки доходи перевищують відповідні витрати. Якщо ж навпаки — виникає збиток. Важливу роль у формуванні прибутків відіграє ресурсна складова, компонентом якої є використання земельних ресурсів.

Агрохімічний стан земельних ресурсів безпосередньо впливає на вартість готової сільськогосподарської продукції, і його погіршення призводить до зменшення доходів від реалізації, що зумовлено зменшенням якості, а отже, й вартості готової продукції. Крім того, погіршення якісних характеристик земель підвищують собівартість продукції через необхідність додаткових витрат для забезпечення врожайності. Збільшити доходи від землекористування можливо двома шляхами: екстенсивним (збільшенням кількості реалізованої продукції) та інтенсивним (збільшенням якості готової продукції). Оскільки перший спосіб менш затратний, а у короткостроковому періоді більш ефективний, суб'єкти господарювання надають перевагу саме йому, нерідко нехтуючи принципами збалансованого землекористування заради забезпечення позитивної рентабельності сільськогосподарського виробництва.

Саме тому питання впровадження науково обґрунтованої системи запровадження землеохоронних заходів та пошуку джерел їх фінансування як фактору відновлення і збереження агроресурсного потенціалу, набувають актуальності. Важливо знайти баланс між економічними інтересами суб'єктів господарювання та екологічними потребами суспільства, чим визначається ефективність системи фінансування землеохоронних заходів, до складу якої входять інструменти економічного стимулювання природоохоронних заходів. Ефективне функціонування цих інструментів повинно забезпечувати організацію впровадження землеохоронних заходів не лише шляхом залучення бюджетних коштів, а переважно за рахунок накопичених сільськогосподарськими товаровиробниками власних ресурсів [3].

Виникає парадокс, за якого основна вимога до функціонування зазначених інструментів є водночас і їх основним недоліком: товаровиробники не зацікавлені у проведенні землеохоронних заходів за рахунок власних коштів. Особливо у короткочасному періоді, коли негативні зміни такого рішення ще не встигають здійснити відповідний вплив на виробничу діяльність господарюючого суб'єкта (скорочення обсягів врожаїв, зумовлене поступовим погіршенням якісних характеристик ґрунтів).

Таблиця 1. Переваги використання механізму страхування екологічних ризиків у порівнянні з заходами економічного стимулювання

<i>Механізм страхування екологічних ризиків</i>	<i>Заходи економічного стимулювання</i>
Рівномірний розподіл витрат на проведення землеохоронних заходів, що зменшує фінансовий тиск на суб'єктів господарювання та збільшує ймовірність організації землеохоронної діяльності на рівні, достатньому для забезпечення збалансованого землекористування	Вимагають від землекористувача здійснити землеохоронні заходи за власний кошт з ймовірним відшкодуванням у вигляді зменшення майбутніх витрат на податки й інші платежі до бюджету за умови дотримання усіх передбачених законом вимог. Потребує від землекористувача значних одноразових витрат
Не спотворює сутність принципу «забруднювач – платить». Виплати до фонду страхування екологічних ризиків не входять до виробничих витрат, а отже, й до собівартості готової продукції. Фонд наповнюється з нерозподіленого прибутку, отже, землеохоронні заходи фактично оплачують землекористувач, що повністю відповідає вищезгаданому принципу	Заходи економічного стимулювання направлені на зменшення витрат землекористувачів або перенесення їх на собівартість готової продукції (наприклад, прискорена амортизація основних фондів). Таким чином, фактично оплачують землеохоронні заходи кінцевий споживач сільськогосподарської продукції, що порушує принцип «забруднювач – платить»
Передбачає щорічну розрахункову оцінку якісного стану ґрунтів, що дасть змогу державним органам контролювати виробничу діяльність суб'єктів господарювання та оперативно реагувати на порушення екологічних нормативів, які можуть призвести до надмірного погіршення стану ґрунтів	Потребує проведення оцінювання фактичного стану земельних ресурсів, що є досить затратним та тривалим процесом, який неможливо проводити щорічно. А це негативно впливає на оперативність та ефективність державного контролю
Страхові внески формуватимуться на базі інформації про здійснену шкоду, яка була нанесена ґрунтам внаслідок здійснення сільськогосподарської діяльності, а розмір шкоди рівний необхідному обсягу витрат, які потрібно здійснити для відновлення якісного стану ґрунтів до того рівня, який був на початку виробничого циклу. Таким чином, страхові внески повністю покриватимуть витрати на охорону та відновлення ґрунтів	Механізм економічного стимулювання дає суб'єктам господарювання більше простору для завищення рівня витрат на здійснення землеохоронних заходів з подальшої компенсації цих витрат шляхом зменшення податкового навантаження, застосування методів прискореної амортизації чи отримання інших протиправних вигід, які виникають внаслідок завищення обсягів витрат на здійснення землеохоронних заходів

Джерело: власна розробка.

Ця ситуація вимагає розробки і впровадження кардинально нових підходів до функціонування механізмів забезпечення сталого землекористування. Одним з таких підходів є використання інструментів страхування.

Страхування — це популярний фінансовий інструмент, який найчастіше застосовується в тому випадку, коли користувач засобів праці і їх реальний власник — це різні суб'єкти. Оскільки відповідальність за використання засобів праці залишається у власника, а реальний вплив на засоби праці здійснює користувач, власник повинен бути застрахованим від того, що його засоби праці використовуватимуться неналежним чином.

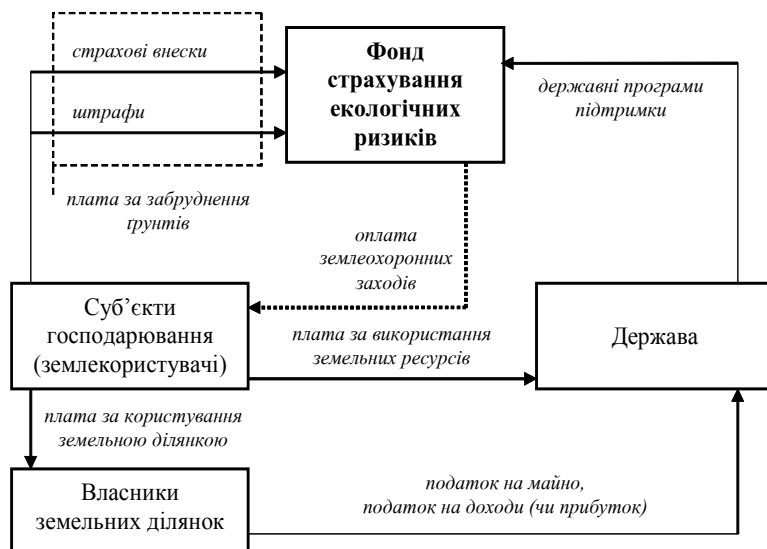
Згідно з Конституцією України [4] земля є власністю українського народу, але в господарській діяльності землю використовують виключно суб'єкти господарювання (тобто, власник і користувач землі — різні особи), що дає можливість з метою забезпечення охорони ґрунтів від негативного впливу такої діяль-

ності використовувати інструменти страхування екологічних ризиків. Ці інструменти мають низку переваг у порівнянні з заходами економічного стимулювання впровадження заходів щодо використання та охорони земель, передбачених статтею 27 ЗУ "Про охорону земель" [5].

На користь розвитку екологічного страхування в Україні також свідчить, що аграрне виробництво характеризується високим рівнем невизначеності й мінливості, а отже, й високим рівнем ризиків, які зумовлені специфікою аграрного виробництва. Процес сільськогосподарського виробництва нерозривно пов'язаний з природними (біологічними) процесами [6, с. 9], які неможливо зупинити чи заморозити у випадку нестачі коштів для його продовження. Наслідком раптового припинення виробничої діяльності в аграрному виробництві може стати забруднення ґрунтів, погіршення їх агрохімічних характеристик та зменшення родючості. Страхування екологічних ризиків дасть змогу профінансувати заходи з охорони ґрунтів навіть у випадку банкрутства підприємства, або коли ці заходи не проводяться з інших причин. Таким чином, будуть

захищені інтереси суспільства в частині збереження й охорони довкілля в тому стані, який не створюватиме негативного впливу на життя та здоров'я населення.

Страхування екологічних ризиків відкриває нові можливості для інвестування в сільськогосподарську галузь. Впровадження науково обґрунтованих заходів здатне забезпечити високий рівень якості готової продукції, що позитивно відобразиться на результатах господарської діяльності підприємства, а отже, й на інвестиційній привабливості такого підприємства. Попри те, що рентабельність сільськогосподарського виробництва останніми роками поступово зростає, лише цього факту недостатньо для збільшення темпів залучення інвестицій, оскільки на досить високому рівні залишаються ризики здійснення сільськогосподарської діяльності. Завдяки страхуванню екологічних ризиків потенційний інвестор може бути впевненим, що найближчими роками йому не слід очікувати зниження якості го-

Рис. 1. Модель функціонування системи страхування екологічних ризиків

Джерело: власна розробка.

тової сільськогосподарської продукції, що буде спричинено погіршенням якісного стану ґрунтів, що сприяє покращенню інвестиційний клімат в аграрному секторі.

Земля як частина національного багатства перебуває під особливою охороною держави, що й визначає особливості підходів до страхування екологічних ризиків, пов'язаних з землекористуванням. Ефективний механізм екологічного страхування передбачає застосування фінансових інструментів згідно з інтересами економічних суб'єктів та потенціалу страхових компаній. Зрозуміло, що система страхування землі від забруднення внаслідок виробничої сільськогосподарської діяльності буде суттєво відрізнятися від звичних систем комерційного страхування майна, тому потребує глибоких наукових досліджень та розробки нових підходів до розвитку інструменту страхування ризиків.

Для того, щоб Фонд страхування екологічних ризиків зміг функціонувати згідно зі своїм призначенням, потрібно чітко визначити фактори, які є причиною для наповнення Фонду чи використання акумульованих у ньому коштів (рис. 1).

Система штрафів за порушення екологічних нормативів додатково стимулюватиме суб'єктів господарювання здійснювати господарську діяльність у визначених цими нормативами межах, оскільки підприємств уже здійснили витрати у вигляді страхових внесків і для них буде об'єктивно не вигідно втратити можливість фінансування з Фонду страхування екологічних ризиків на проведення землеохоронних заходів.

Для забезпечення функціонування механізму страхування екологічних ризиків в системі землекористування варто передбачити виконання державними органами влади низки обов'язкових завдань:

- сформулювати концепцію екологічного страхування в системі землекористування;
- проаналізувати чинну нормативно-правову базу з точки зору створення та розвитку механізму страхування екологічних ризиків у системі землекористування, сформулювати та запропонувати до розгляду проект Закону України "Про екологічне страхування землекористування", в якому було б визначено організаційно-правові засади формування й функціонування Фонду страхування екологічних ризиків;
- сформулювати та затвердити Положення про порядок фінансування землеохоронних заходів з Фонду страхування екологічних ризиків, державних екологічних проектів, здійснення інвестування в сфері охорони земель від негативного впливу господарської діяльності;
- розробити ієрархічну систему критеріїв визначення розмірів страхових внесків у кожному конкретному випадку, на базі інформації про земельну ділянку та особливості виробничого процесу господарської діяльності, розробити форми звітності для суб'єктів господарювання та алгоритм отримання ними фінансування з Фонду страхування екологічних ризиків;
- розробити проекти нормативно-правових актів, установчі та організаційно-методичні документи для забезпечення належного функціонування Фонду страхування екологічних ризиків.

Доцільно на етапі апробації перевірити математичні моделі функціонування механізму екологічного страхування на окремих (дослідних) земельних ділянках та тестових полігонах, щоб визначити практичні шляхи удосконалення системи страхування екологічних ризиків.

ВИСНОВКИ

Фінансово-економічне забезпечення землеохоронних заходів нині є одним з найгостріших питань, вирішення якого є невід'ємним елементом забезпечення збалансованого землекористування та сталого розвитку як агросфери, так і економіки країни в цілому.

Сутність ефективного вирішення цього питання полягає у розв'язанні складної економічної ситуації: з одного боку, землеохоронні заходи повинні здійснюватися за рахунок власних коштів землекористувачів, а з іншого — організація таких заходів повинна бути для тих же землекористувачів економічно доцільною.

Нагальну потребу якщо не повної заміни інструментів покарання та стимулювання землекористувачів, то принаймні їх кардинальної модернізації у відповідності до вимог сучасних економічних відносин підтверджує суттєве погіршення якісного стану ґрунтів попри існування штрафних санкцій за порушення екологічних нормативів та заходів економічного стимулювання, передбачених ЗУ "Про охорону земель".

Механізм страхування екологічних ризиків, які виникають внаслідок здійснення сільськогосподарської діяльності, відповідає цим вимогам. Він дає змогу рівномірно розподілити витрати на організацію та проведення землеохоронних заходів, що зменшує фінансовий тиск на землекористувачів, а також забезпечити принцип "забруднювач — платить", оскільки фінансування землеохоронних заходів відбуватиметься за рахунок страхових внесків землекористувачів. При цьому землекористувачі не зможуть включити ці витрати до виробничої собівартості, що унеможливить їх відшкодування підприємствам в процесі реалізації готової продукції. І що найголовніше, механізм страхування екологічних ризиків дасть змогу проводити землеохоронні заходи на тому рівні, який буде достатнім для забезпечення збалансованого землекористування, оскільки ігнорування таких заходів буде для суб'єктів господарювання менш вигідним, ніж їх здійснення, на що, по-суті, і спрямований еколого-економічний механізм регулювання рівня забруднення ґрунтів.

Література:

1. Проблеми сталого землекористування у сільському господарстві: теорія, методологія, практика: монографія / О.І. Гуторов. — Харків: "Едема", 2010. — 405 с.

2. Хвесик М.А. Інституціональні трансформації та фінансово-економічне регулювання землекористування в Україні: монографія / М.А. Хвесик, В.А. Голян, А.І. Крисак. — К.: Кондор, 2007. — 522 с.

3. Балюк С.А., Медведєв В.В., Стратегія збалансованого використання, відтворення і управління ґрунтовими ресурсами України / За наук. ред. С.А. Балюка, В.В. Медведєва. — К.: Аграрна наука, 2012. — 240 с.

4. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

5. Закон України "Про охорону земель" № 962-IV від 19 червня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2003. — № 39. — Ст. 349.

6. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підручник / В.Г. Андрійчук. — 2-ге вид., доп. і перероб. — К.: КНЕУ, 2002. — 624 с.

References:

1. Hutorov, O.I. (2010), Problemy staloho zemlekorystuvannia u sil's'komu hospodarstvi: teoriia, metodolohiia, praktyka [Problems of sustainable land use in agriculture: theory, methodology, practice], Edema, Kharkiv, Ukraine.

2. Khvesyk, M.A. Holian, V.A. and Krysak, A.I. (2007), Instytutsional'ni transformatsii ta finansovo-ekonomichne rehuliuвання zemlekorystuvannia v Ukraini [Institutional Transformation and Financial-Economic Regulation of Land Use in Ukraine], Kondor, Kyiv, Ukraine.

3. Baliuk, S.A. and Medvediev, V.V. (2012), Stratehiia zbalansovanoho vykorystannia, vidtvorennia i upravlinnia gruntovymy resursamy Ukrainy [Strategy of balanced use, reproduction and management of Ukrainian soil resources], Ahrarna nauka, Kyiv, Ukraine.

4. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol. 30.

5. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine " On Land Protection", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), vol. 39.

6. Andrijchuk, V.H. (2002), Ekonomika ahrarnykh pidpriemstv [The economy of agrarian enterprises], 2-d ed., KNEU, Kyiv, Ukraine. *Стаття надійшла до редакції 02.05.2018 р.*